

Kazanlı Türk Bilgini
ŒEHÂBEDDİN MERCÂNÎ

SATUK BUĞRA HAN VE OĞULLARI
(921-1212)

Gurfeti'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn

YAYIN NO: 970

SATUK BUĞRA HAN VE OĞULLARI (921-1212)

Gurfetü'l-Hevâkin li Urfeti'l-Havâkin

Ömer Soner Huncan

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 16228

1. Basım: Ocak 2020

ISBN: 978-605-7931-70-2

Kapak: *Yasin Çetin*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*

Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 501 30 19

Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

Kazanlı Türk Bilgini
ŒEHÂBEDDİN MERCÂNÎ

SATUK BUĞRA HAN VE OĞULLARI
(921-1212)
Gurfeti'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn

Çeviri, Analiz ve Notlar
ÖMER SONER HUNKAN

Prof. Dr. Ömer Soner Hunkan

1971'de İçel'in Silifke ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada gördü. Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 1994'te mezun oldu. Eylül 1994 - Temmuz 1995 arasında Ağrı Patnos'ta MEB'de sınıf ęretmenlięi yaptı. Pamukkale Üniversitesi FEF Tarih Bölümü Ortaçaę Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi oldu. Lisansüstü eğitimini 1995-2005 yılları arasında Marmara Üniversitesi TAE Ortaçaę Bilim Dalı'nda ve Hacettepe Üniversitesi SBE'nde "Türk Hakanlığı (Karahanlı) Tarihi" sahasında yaptı. Bu süreçte Arapça ve Ortaçaę Türk tarihi Arap kaynakları için MEB bursu ile iki yıl Ürdün niversitesi'nde, Farsça olanlar için yaz dönemi kapsamında Tahran niversitesi'nde, saha ve kaynak araştırmaları yapmak üzere dört ay TİKA destekli proje ile Tařkent şarkşınaslık Enstitüsü'nde bulundu. 2007'de Trakya Üniversitesi FEF Tarih Bölümü Ortaçaę Tarihi Anabilim Dalı'nda Yardımcı Doçent ve 2011'de Doçent kadrosuna atandı. 2012-2013'te on beş ay süreyle bulunduğu Chicago niversitesi'nde YK ve TÜBİTAK bursları çerçevesinde Doktora Sonrası Araştırma Programını tamamladı. 2016 yılında T Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçaę Tarihi Anabilim Dalı profesör kadrosuna atandı. Hlen aynı bölümde görevini sürdürmekte olup, evli ve iki ocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	7
------------	---

I. BÖLÜM

ŞEHÂBEDDİN MERCÂNÎ'NİN HAYATI VE TARİH ESERLERİ

1. Hayatı.....	11
2. Tarih Eserleri.....	17

II. BÖLÜM

GURFETÜ'L-HEVÂKÎN Lİ URFETİ'L-HAVÂKÎN

1. Eserin Kaynakları.....	21
1.1. Bölge Tarihleri.....	21
1.2. Umumî Tarihler.....	22
1.3. Biyografik Eserler.....	24
1.4. Tabakât, Terâcim ve Fetvâ Kitapları.....	25
1.5. Coğrafi Eserler.....	27
1.6. Tezkireler.....	27
1.7. Sikkeler.....	28

III. BÖLÜM

GURFETÜ'L-HEVÂKÎN Lİ URFETİ'L-HAVÂKÎN 'E GÖRE SATUK BUĞRA HAN VE OĞULLARI

1. Satuk Buğra Han ve Oğullarının Bütünsel Kısa Tarihi.....	31
2. Eserin Çevirisi, Kaynakları, İçerik Analizi, Açıklamalar.....	52
2.1. Satuk Kara Han Tercümesi.....	60
2.2. Buğra Han Tercümesi.....	62
2.3. İlig Han Tercümesi.....	65
2.4. Togan Han Tercümesi.....	70

2.5. Arslan Han Tercümesi	73
2.6. Kadir Han Tercümesi	75
2.7. Tigâ Tegin Han Tercümesi	77
2.8. İlig Arslan Han Tercümesi	79
2.9. Buğra Han Tercümesi	79
2.10. Tamgâç Han Tercümesi	80
2.11. Kılıç Tamgâç Han Tercümesi	81
2.12. Şemsü'l-Mülk Tercümesi	82
2.13. Kadir Han Tercümesi	83
2.14. Ahmed Han Tercümesi	83
2.15. Mahmûd Han Tercümesi	83
2.16. Kadir Han Tercümesi	84
2.17. Arslan Han el-Gâzi Tercümesi	84
2.18. Mahmûd Han Tercümesi	85
2.19. el-Han Muhammed b. Mahmûd b. Buğra Han Tercümesi	86
2.20. Tamgâç Han Tercümesi	87
2.21. Celâlü'd-Dîn Tamgâç Han Tercümesi	87
2.22. Buğra Han Tercümesi	87
KAYNAKÇA	91
EKLER	
Eserin Kazân Nüshası (Tam Metin)	136

Giriş

Türk Hakanlığı (Karahanlılar) hakkında derli toplu ilk çalışması, 1864 yılında Şehâbü'd-Dîn Mercânî tarafından yazılan *Gurfetü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn* adlı eserdir. Kısa bir girişten sonra hakanların hâl tercümelerinin kaydedildiği eserde tarihî ve dinî İslâm kaynakları, bazı nüvizmatik veriler ile desteklenmiştir. Hâl tercümeleri, Türk Hakanlığı'nın ilk Müslüman hakanı Satuk Buğra Han'dan (309-344 / 921-955) başlayarak, 1043'te ikiye ayrılan hakanlığın Batı Türk Hakanlığı hakanları ile devam etmekte ve Kılıç Arslan Hakan Osmân b. İbrâhîm (599-608 / 1202-1212) ile son bulmaktadır.

Şehâbü'd-Dîn Mercânî'yi bu eseri yazmaya sevk eden iki ana sebepten ilki, Buhârâ ve Semerkand'da bulunduğu dönemde hakanlığın tarihine yönelik buralardan topladığı materyaller, diğeri ise XIX. asırda Kazân'dan Doğu Türkistân'a kadar uzanan coğrafyada yurtları istila edilmiş Türk aydınlar arasında millî ve dinî hassasiyetin tarihî zeminini oluşturan Satuk Buğra Han'ı ve onun nezdinde Türk Hakanlığı tarihini genç nesillere aktarma düşüncesidir. Zira, Satuk Buğra Han tezkiyelerinin Türk, Arap, Fars ve Tacik dillerinde tercüme ve kopya edilmeye bu dönemde başlanması ve çok sayıdaki nüshalarının bu geniş coğrafyanın muhtelif kütüphanelerinde yer bulması tesadüf olmamalıdır.¹

Gurfetü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn aslında Türk Hakanlığı tarihi hakkında bazı orta asır kaynaklarında yer alan metinlerin hiç değiştirilmeden toplandığı bir mecmua niteliği taşır.

1 Ahmed b. Sa'du'd-Dîn, *Tezkire-i Buğra Han*, h. 1298, Taşkend el-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Ktp. No: 5817; Abdu's-Şehîd b. Abdü'l-Hamîd, *Tezkire-i Buğra Hanî -Tercüme ve İntihâb-*, (Mütercim, Niyâzî Kâşgarî), h. 1230, No: 1818.

Şehâbü'd-Dîn Mercânî'nin, günümüze kadar ulaşmayan *Târîhü Mülûki't-Türk / Türkistân* ve *Târîhü Hutây* gibi bazı eserleri gördüğü intibahı vermesi ve kaydettiği nüvizmatik veriler arasında Muhammed b. Mikâil şeklinde okuyarak Selçuklu Tuğrul Bey'e atfettiği 415 / 1024-1025 Ahsiket parası, eserin orijinalliyetini ve önemini arttıran hususlardır. Bundan başka, dinî bilimlere vakıf biri olarak, çoğu zaman sosyal ve siyasî tarihçilerin göz ardı ettiği orta asırda yazılmış muhtelif fetva kitapları ile mezheplere ait tabakat türü eserlerden yararlanarak aktardığı tarihe dair bilgiler, bu alandaki önemli bazı boşlukları doldurmaktadır.

Şehâbü'd-Dîn Mercânî'nin hayatı ve fikirlerinden önemli ölçüde etkilenen Zeki Velidi Togan, *Gurfetü'l-Hevâkîn li Ur-feti'l-Havâkîn*'in önemini bilim çevresinde hak ettiği şekilde tanınması için 1914'te bir makale yayınlamıştır.² Ayrıca, Türkiye'deki Türk Hakanlığı tarihi ile ilgili çalışmalarında esere sıkça atıflar yapmıştır. Eser, Batı'da pek tanınmamakla birlikte Eski Sovyetler Birliği'nde yer alan Türk Cumhuriyetleri'nde hayli ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Zira, 1864'te Kazân'da Dârü'l-Fünûn matbaasında matbu olarak 33 sahife hâlinde yayınlanmasının ardından, Eski Sovyetler Birliği'nde Arap harfli kitap basan matbaalar yasaklanmış olacak ki, matbu nüsha, el yazma nüshalar şeklinde çoğaltılmıştır. Nitekim eserin çevirisini yaptığımız nüshası, 1941 tarihinde Taşkend'de Abdu'l-Kadir el-Hâbbâz eş-Şâî'nin 1864 Kazân matbu nüshasından hatasız olarak istinsah ettiği 46 sahife bir el yazmadır.

Ele alınan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Şehâbü'd-Dîn Mercânî'nin hayatı ve eserleri konu edildi. İkinci bölümde *Gurfetü'l-Hevâkîn li Ur-feti'l-Havâkîn*'in kaynak bilgileri değerlendirildi. Son bölümde, önce, Satuk Buğra Han Oğullarının kısa bir tarihi bütünsel ve sade bir yaklaşım ile okuyucuya sunulmaya çalışıldı. Ardından, *Gurfetü'l-Hevâkîn*

2 Z. V. Togan, "Gurfetü'l-Hevâkîn ve Onun Karahaniler Tarihini Öğrenmek İçin Ehemmiyeti", No: 4, Kazan, 1914. Bu makaleyi bulmak için bazı çabalar sarf edildiyse de elde edilemedi.

li Urfeti'l-Havâkin'in çevirisi verildi. Burada Mercânî'nin eserini telif ederken yararlandığı kaynaklar ve alıntılarının sayfaları, tespit edilebildiği ölçüde dipnot düşülerek gösterildi. Bu arada eserin muhtevasına yönelik yer yer bazı analiz ve değerlendirmeler ile açıklamalar yapıldı. Okumada sıkıcı olmaması için kısa tarih kısmı ile değerlendirme ve açıklamalarda kullanılan referanslar, seçilmiş kaynakça bölümüne konuldu. Hiçbir çevirinin asıl olmayacağı ve her zaman hata payı ve risk taşıyabileceği bilinir. Bu nedenle, eserin Kazân nüshası tam metin olarak ve Taşkend yazma nüshasından da bazı sahifeler ekler bölümüne konuldu.

Son olarak, eserin Taşkend yazma nüshasının temininde yardımını gördüğüm Doç. Dr. Gaybullah BABAYAR'a ve Kazân nüshasını gönderen Prof. Dr. Ekrem KALAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN
Edirne - 15 Kasım 2019